

Runfynd 1981

Av Thorgunn Snædal Brink och Jan Paul Strid

Snædal Brink T. & Strid, J. P., 1982. Runfynd 1981. (Rune finds in 1981.) *Fornvännen* 77. Stockholm.

Three of the seven recent finds of runes are from the Viking Period and four are Medieval. One Viking Period find is a new discovered rune stone from Spelvik parish in Södermanland. From the city of Lund two Medieval scabbards of leather are registered one of which bears an inscription in cypher runes.

Thorgunn Snædal Brink and Jan Paul Strid, Riksantikvarieämbetet, Box 5405, S-114 84 Stockholm.

Bland årets runfynd märks en tidigare okänd runsten från Viby i Spelviks sn, Södermanland. En återfunnen runsten U 44 från Törnby i Skå sn, Uppland kommer att behandlas i nästa års Runfynd eftersom stenen, som är sönderslagen i tre fragment, måste restaureras. De medeltida fynden omfattar bl. a. två runristade svärdsblad av läder som hittats vid arkeologiska utgrävningar i Lund. Ett dosformigt spänne från Gotland med runinskrift på bottenplattan kommer att behandlas separat i ett kommande nummer av denna tidskrift.

Gotland, Havdhems sn, Antarve

Våren 1982 anmälde fil. kand. Lena Thunmark-Nylén att hon upptäckt runor på ett nyckelbeslag av brons tillhörigt Statens historiska museum (inv. nr 5507; Fig. 1).

Enligt kataloguppgifterna ingick beslaget i en samling med några lösfynd bestående av bl. a. en ringsölja och fyra glaspärlor. Fyndet inlöstes för fyra kronor 1875 av Karl Niklas Andersson, Antarve, som gjort fynden 'i en hemmanets åker, där förut funnits gamla gravar'.

Beslaget är 32×21 mm stort och har en tjocklek på ca 1 mm. Runorna finns på ovasidan. De är ristade med tunna linjer och är så utnötta och svårlästa att ingen runa kan

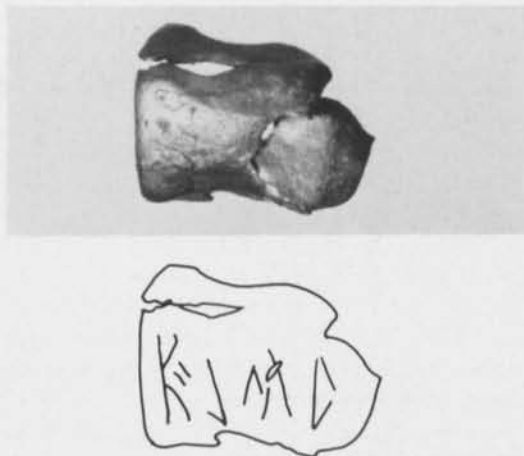

Fig. 1. Nyckelbeslag med runor från Antarve i Havdhems sn, Gotland. Foto G. Hildebrand 1982 (ATA) jämte renritning av Maud Carlsson.

med full säkerhet typbestämmas. De är ca 10–12 mm höga.

Inskrift:

r o t — — p
5

Den första runan läses med viss tvekan som **r**. Den andra består av två parallella diagonala streck, som bistavarna i en dubbelsidig **o**-runa, inga spår av någon huvudstav. Det tredje tecknet kan möjligen vara en stupad

t-runa. De tre återstående runorna har skadats av en spricka i beslaget. Fjärde tecknet kan möjligen vara en u-runa där bistaven skurits med två streck. Tecken nummer 5 är ett diagonalt streck, snett nedåt höger, i-runa? Runa 6 är troligen þ.

Inskriften har säkerligen bestått av nyckelägarens namn. Tyvärr kan det inte tolkas med säkerhet. Närmast tillhands ligger väl namnet (H)roðviðr, 'Rodvid', även om en skrivning med t i stället för þ inte är belagd tidigare.

Nycklar av den här typen var vanliga både under vikingatiden och medeltiden. Då det rör sig om ett lösfynd från en boplats är det svårt att få någon exakt arkeologisk datering. Fyndomständigheterna och de övriga fynden tyder dock snarast på sen vikingatid eller tidig medeltid.

Gotland, Visby, Vattugränd

I samband med sitt avhandlingsarbete om de gotländska dosformiga spännena upptäckte fil. kand. Lena Thunmark-Nylén en runinskrift på botten av ett sådant spänne, tillhörigt Gotlands Fornsal, (inv. nr C 3202; Fig. 2).

Enligt kataloguppgifterna kom föremålet till Fornsalen år 1915, som gåva av Ludvig Pettersson. Fyndplatsen anges vara nedre änden av Vattugränd på 70 cm djup. Inga uppgifter finns om fyndåret eller fyndomständigheterna i övrigt.

Spännbotten är av brons, ringformig med en yttre diameter på 67 mm, den inre är 23—28 mm. På undersidan, t. h. om nälfästet finns sex tecken inskurna med baserna mot den yttre kanten, deras höjd är 10 mm.

Inskrift:

rolkñ—
5

Runa 5 består av en huvudstav och en bistav som utgår från huvudstavens mitt, snett nedåt höger, den läses snarast som n (men kan också vara ett u med ovanligt lågt ansatt bistav). Runa 6 består av en huvudstav och en bistav som ristats diagonalt över dess nedre del, dock kortare till vänster om huvudstaven; tecknet läses snarast som a.

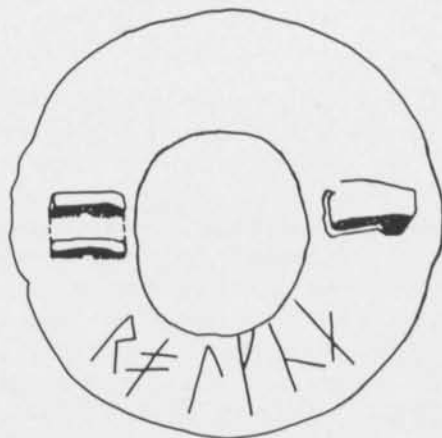

Fig. 2. Spännbotten med runor från Visby, Gotland. Foto G. Hildebrand 1982 (ATA) jämte renritning av Maud Carlsson. — Baseplate from a boxbrooch with runes from Visby, Gotland.

Inskriften utgörs troligen av ett namn. Möjligen har ristaren avsett kvinnonamnet (H)ro(ð)likn 'Ro(d)likn'. Det ur visserligen i övrigt endast tveksamt belagt på en medeltida gravhäll i Norrlanda kyrka (G 151) men båda namnlederna är vanliga i andra sammansatta namn som t. ex. Botlikn, (H)roðvi.

Spännetyper tillhör framför allt vikingatiden men finns kvar in i medeltiden. Runorna behöver inte vara samtida med spännets men gör snarast intryck av att vara vikingatida.

Södermanland, Spelviks sn, Viby

Den 23 mars 1981 påträffades en tidigare okänd runsten på ett gravfält (fornl. nr 3) strax norr om boningshuset på Viby gård i Spelviks sn, Södermanland. (Fig. 3.)

Denna soliga vårsöndag hade lantbrukare Lennart Eriksson besök av en bekant från Stockholm. Tillsammans gav de sig ut på en promenad till gravfältet, som består av en hög och nio stensättningar och som används som betesmark. Besökaren satte sig på gravhögen och Eriksson stod nedanför då han plötsligt tyckte sig se ristade tecken på den ganska släta överdelen av en stor sten som låg halvt nedsjunken i marken mitt framför hans ögon och han fick klart för sig att det var en runsten han tittade på. Äntligen råkade en människa vara närvarande när solen gav den rätta snedbelysningen för att runorna

på den mossbevuxna och vittrade stenytan skulle framträda.

Eriksson anmälde genast fyndet till Södermanlands museum i Nyköping som kontaktade Runverket. Den 13 april granskades stenen preliminärt. I maj undersöktes den sedan mera ingående och uppmålades.

Stenen låg på östra sidan av gravhögens kant. När den restes i början av juni gjordes en mindre arkeologisk undersökning av markytan runt stenen. Den visade att fyndplatsen måste vara identisk med runstens ursprungliga plats. Den har stått nedgrävd ca en halv meter djupt och stöttats av en stenskoning; under den ojämna basen hade den pallats upp med småsten för att stå rakt. Efter undersökningen restes stenen inom stenskoningen, så som den bör ha stått från början. (Sonja Wigren, rapport dec. 1981). Ristningsytan vetter mot östnordöst.

Stenen är 155 cm hög (inklusive rotpartiet), 100 cm bred och 35 cm tjock. Materialet är grovkornig gnejs, som skiftar i rött och grått, med inslag av hårdare kristaller. Ristningsytan är gropig och ojämn med sprickor och bortfall. Genom flagringsskadorna har delar av inskriften gått förlorade och korset på ristningsytans mitt är endast delvis bevarat. Inskriften börjar vid den nedre korsarmen på vänster sida och löper längs stenens kanter. Runorna har varit djupt huggna, deras höjd är 8 cm.

Inskrift:

ayk...-R·auk·s--
                   5   10
 .....-R·e-u
                   15   20
 rais... stain iftir
                   25   30
 ybi·fapur·sin
                   35   40   45

"Öger(?) och... de läto resa stenen efter Öpir, sin fader."

Av runa 4 återstår nedre delen av huvudstaven. Av 5 R återstår nedre delen av huvudstaven och den högra bistaven (den kan dock också uppfattas som en lågt ansatt n-bistav). I 9 s är toppen borta i en vittringsskada. Av runa 10 återstår drygt övre hälften av en huvudstav samt möjligen ansättningen mot

Fig. 3. Runstenen vid Viby, Spelviks sn, Södermanland. Foto H. Gustavson 1981 (ATA). — Runestone from Viby, Spelvik parish, Södermanland.

huvudstaven av en vänster **t**-bistav. Av runorna 11, 12 och 13 återstår huvudstavarnas toppar. Av runa 14 återstår huvudstavens bas samt möjligen svaga spår av bistaven i en **b**-runa. Av runa 15, som sannolikt varit **i**, saknas toppen, ca 3 cm. På huvudstavens mitt finns en grund, rund naturlig fördjupning. Av runa 17 återstår något mer än nedre delen av huvudstaven, resten borta i en vitt-ring som också tagit bort toppen av 18 **e** och runa 19. Av 20 **u** återstår bistaven, inga spår av huvudstaven kan skönjas i vittringsskadorna. I 25 **s** är största delen av det första ledet bortvittradt. Genom att en flisa bortslagits har toppen av huvudstaven och den högra bistaven i 26 **t** gått förlorad. I 27 **a** är övre delen av huvudstaven och bistavens högra spets borta. I 29 **n** har ristaren utnyttjat en naturlig spricka som finns på platsen för en **n**-bistav. Runorna 38—45 är ristade utanför ramlinjen under korsfoten och längst ner till vänster innanför inskriftsbandet. I 39 **a** är basen och bistavens högra del bortvittrade.

Runstenen är rest av två, möjligen tre, bröder (eller syskon). Det första namnet har troligen varit *Öygæirr* 'Öger'. Det tycks ha varit ett ganska ovanligt namn eftersom det i övrigt endast är belagt i två inskrifter i Uppland, där det avser samma person, och en i Östergötland. Det andra namnet, eller namnen, är tyvärr helt oläsligt.

Trots sina skador och sitt obetydliga utseende är denna nyupptäckta ristning av stort intresse. Den *Öpir* som stenen rests till minne av är med all säkerhet samme man som omtalas på två runstenar (Sö 137 och 138) vid Aspa i Ludgo sn, ett par kilometer nordost om Viby. Inskrifterna är delvis i versform. Den ena (Sö 137) berättar att "Tora reste denna sten efter Öpir, sin man. Denna sten / står efter Öpir, / på tingsstaden, / efter Toras man / . . . Av fortsättningen framgår att Öpir kämpat västerut, möjligen har han fallit där i strid fast det inte direkt sägs i den svårtolkade texten. Inskriften på den andra stenen, som tillkommit ett antal år senare lyder: "Här står stenen efter den gode arvingen till Öpir och Torun, Gyllas broders (sten). Gud hjälpe anden." Broderns namn nämns

tyvärr inte i texten och vi vet därför inte om han varit en av dem som reste stenen vid Viby.

Slakten måste ha varit framstående i trakten eftersom dess runstenar fått den förnäma placeringen i anslutning till tingsplatsen, där de kunde ses av alla som besökte tinget. Den andra minnesstenen över Öpir har däremot fått en mera 'privat' placering på hembyns eller släktgårdens gravbacke. En intressant parallell till Vibyfamiljens placering av sina runstenar finner vi hos Skålhamrasläkten i Uppland. På två stenar vid Bällsta i Vallentuna socken (U 225 och 226) meddelar Ulvs hustru och fyra söner att de låtit resa stenarna och göra tingsplatsen till hans minne. På andra sidan Vallentunnsjön i närheten av släktgården, Skålhamra, står ytterligare två stenar (U 160 och 161) som sönerna låtit resa efter fadern.

En annan tankeväckande överensstämmelse finns mellan de båda familjernas runmonument som härstammar från 1000-talets början. Av stenarna vid Bällsta tingsplats är den ena försedd med ett litet obetydligt kors medan den andra helt saknar kristna symboler. I stenarnas inskrift finns ingenting som antyder en kristen livssyn.

De båda stenarna vid Skålhamra är däremot försedda med ståtliga kors och på den ena finns en innerlig bön om ljus och paradiset för Ulvs själ. Öpirs runsten vid Aspa tingsplats saknar också helt kristna symboler medan stenen vid Viby har ett stort kors. Kanske var det farligt, eller åtminstone inte tillräckligt, för en inflytelserik familj att på en offentlig plats alltför tydligt demonstrera att man övergått till den nya tron. Inskriften på minnesstenen efter Öpirs son innehåller den försiktiga bönen "Gud hjälpe anden" och när den uppländske hövdinge Jarlabanke anlade en ny tingsplats i Vallentuna under senare hälften av 1000-talet meddelar han detta på en runsten försedd med kors på båda sidor och en inskrift som innehåller en bön för hans själ. Men vid den tiden bör kristendomen redan ha fått sitt definitiva genombrott i Sverige.

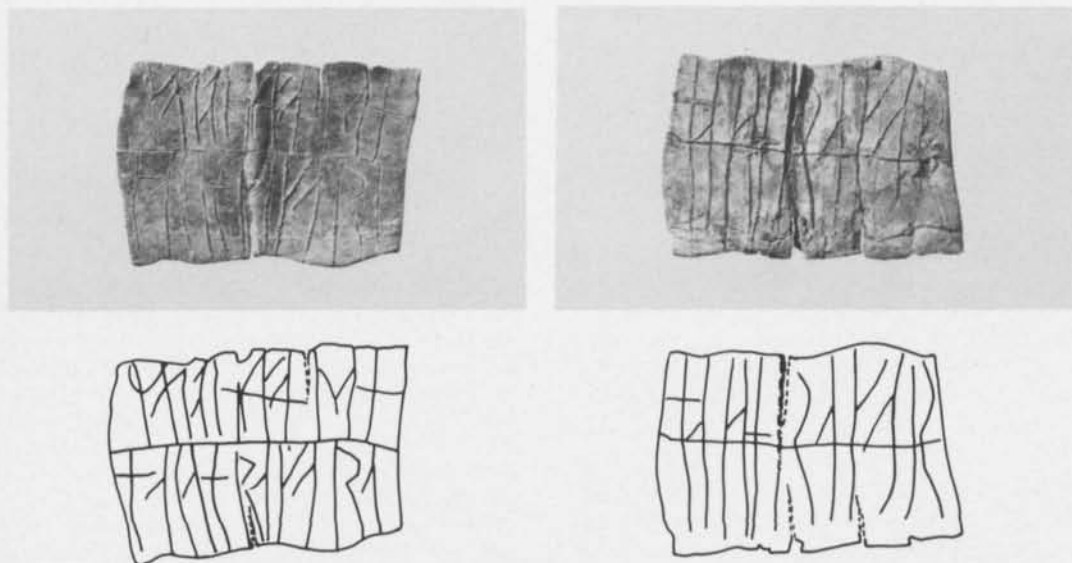

Fig. 4. Blybleck med runinskrift från Lödöse, S:t Peders sn, Västergötland. Foto G. Hildebrand 1982 (ATA) jämte renritning av Maud Carlsson. Sheet lead with runes. Found at Lödöse, S:t Peder parish, Västergötland.

Västergötland, S:t Peders sn, Lödöse

I februari 1982 översände Rune Ekre, Lödöse museum, ett litet blybleck med runinskrift till Runverket för granskning. Fig. 4.

Blecket hittades vid en arkeologisk utgrävning inom borgområdet hösten 1980. Enligt grävningsledaren Mona Lorentzson låg det på norra sidan av borgkullen i ett för övrigt fyndfattigt lager, som daterats till slutet av 1300-talet eller början av 1400-talet. Inom detta område har borgens ekonomibyggnader troligen legat.

Vid fyndtillfället var blecket dubbelvikt men veks ut efter framgrävningen. Utvikt mäter det 40×27 mm, tjockleken är ca 1 mm. Det är runristat på bägge sidor och förefaller att vara bevarat i sin helhet. Runorna har skurits in med en vass kniv, graderna är välbevarade men något korroderade och sköra. På insidan är runorna delvis skadade i sina baser på grund av blyets skiktning och viss korrosion. Runorna på utsidan (sid. A) är fördelade på två rader, åtskilda av ett horisontellt streck tvärs över ristningsytan. På insidan står en rad med runor som sträcker sig i stort sett från kant till kant, runhöjden är 20–27 mm. Efter det att ru-

norna ristats in har ett streck skurits vinkelrätt mot runornas huvudstavar tvärs över mitten.

Inskrift: Sid. A: $\underset{5}{\text{katoi}} + \underset{5}{\text{ukana}} +$
 $\underset{10}{+aia} + \underset{15}{ragara}$
 Sid. B: $\underset{20}{+aia} + \underset{25}{ra\text{kar}}$

Till vänster om huvudstaven i 1 **k** går en bågformad linje, som i sin nedre del ansluter till huvudstaven, runan kan därför möjligen läsas som **m**. Huvudstaven i 2 **a** har ristats något snett och slutar vid bistaven i 1 **k**. Bistaven i 3 **t** når ända fram till föregående runas huvudstav. I det därpå följande lilla korset fortsätter den högra tvärs över huvudstavarna i runorna 6 och 7. Från toppen av huvudstaven i runa 6 går en mjukt svängd linje ned mot ramlinjen. Runan kan därför läsas som binderuna **ük** (eller möjligen **ku**). Runa 13 **r** är delvis skadad på grund av sprickor i samband med hopvikningen, samma gäller 22 **r**. Det kan inte avgöras med säkerhet om 24 **k** varit stungen, en klump av korrosion och jordrester finns i utrymmet mellan huvudstav och bistav och det kan inte

uteslutas att den döljer en stingning. De små 'kors' som återkommer flera gånger i inskriften kan uppfattas som skiljetecken, men det kan inte uteslutas att det rör sig om **m**- eller **h**-runor av kortkvistyp.

Som sagts ovan påträffades blecket i ett lager som daterats till 1300-talets slut eller 1400-talets början och det tillhör med all säkerhet denna tidsperiod även om vi inte vet hur länge det använts innan det hamnade i jorden.

Runbleck av denna typ och från denna period är oftast språkligt svärbemästrade (jfr *Fornvännen* 1979, s. 231 och 1981, s. 200). Mångas inskrifter består av obegripliga runföljder med upprepningar av enstaka runor. Det rör sig om en form av bokstavsmagi där runornas blotta närvaro räckte för den avsedda skyddseffekten mot sjukdomar, onda andar o. s. v. Lödösebleckets inskrift ger heller inte någon språklig mening trots att orden är väl avgränsade och lätta att uttala. Omöjligt är det inte att det rör sig om förvanskade former av något språk som latin, grekiska eller t. o. m. hebreiska, som alla är belagda i magiska inskrifter i Sverige, men det troligaste är dock att det rör sig om rena 'nonsensord' där just obegripligheten garanterar den magiska effekten (Moltke 1938, s. 177 f.). Senare tiders uppteckningar av folkliga trollformler och magiska ritualer visar att olika sjukdomar, som t. ex. tandvärk och frossa, kunde botas genom användningen av mystiska bokstavskombinationer och obegripliga ramsor (Bang 1901, nr 1043—1063; Grambo 1979, s. 13). Lödöseblecket med sin suggestivt hemlighetsfulla ramsa: *katoi ukana aia ragara* har säkert haft en liknande uppgift.

Th. S. B.

Två svärdssidor från kvarteret Apotekaren, Lund

Under försommaren 1982 erhöll Runverket två runristade svärdssidor av läder för granskning från Kulturen i Lund. De två svärdssidorna hade påträffats i samband med grundgrävning inom kvarteret Apotekaren 4 i Lund åren 1979—1980. På granntomten, Apotekaren 5, har man vid tidigare arkeologiska utgrävningar funnit både hjält och

svärdsknappar, samt flera fragmentariska, men även mer eller mindre fullständigt bevarade svärds- och dolksidor, varav ett antal finns utställda i Kulturens Lundasamlingar.

Beträffande den senare fyndkategorien skriver Ragnar Blomqvist i *Lunds historia* (Blomqvist 1951 s. 317 f):

Det är icke fråga om kasserade halvfabrikat, utan alla bära spår av att ha varit använda. Vi veta icke, vilken hantverkargrupp, som tillverkade svärdssidor, men kunna gissa, att det var *svärdfejarna*. En sådan finnes namngiven, han kallas *Anders Svärdfejare* och arrenderade 1488 av domkapitlet en gård i Fiskaresträdet 'västan näst Oluf Krämares gård'. Det kan ha varit i närheten av den plats, där svärdssidorna hittats. Yrket hade gamla anor vid Fiskaregatan; där lågo 1288 två svärdfejarebodas... Svärdfejarnas uppgift har förmodligen varit att förse importerade svärdsklingor med fästen och slidor. Det kan nämnas, att ett antal lösa parerstänger till svärd också ingår bland fynden...

Huruvida det var gängse bruk eller ens förekom att svärdfejarna även svarade för tillverkning av svärdssidor bör man nog låta vara osagt. Notiser i samtida källor låter snarare antyda att det var ett särskilt hantverk. I Stockholms stads tänkeböcker förekommer sålunda *slydemakare* både som tillnamn (*diderick slydemakare*) och appellativ (Söderwall, supplementet). Däremot torde man med säkerhet kunna säga att det ingick i svärdfejarens uppgift att förse svärdet med en passande slida. En norsk stadga från 1282 kungör att svärdfejarna har rätt att ta "ett öre" för svärd, som de förser med helt ny slida av nöthud (*æyri fyrir suerð en han byr með allri nyri vmgerð af nautskinni*), mot en örtug för rengöring enbart (*ertvgh en hann ger reint att eins*). I Olav Håkansson's drygt hundra år yngre stadganden rörande städernas hantverkare heter det att svärdsliparna skall ta en halv mark penningar *firer hwert swerdh med ollum nyium umbunadhe af godho nautskinne* "för varje svärd med ny slida av god nöthud". (Falk 1914 s. 3, jfr äv. s. 38, jämte KLNMs s. v. *Svärdfejer* och *Sverd*.)

Att inskrifter (här bortses från rena fabriktionsstämplar av typen *Ulfberth* eller *Ingelred* på importerade frankiska klingor) an-

bragts på klingan och andra delar av svärdet finns omvittnat på flera ställen i den äldre germanska litteraturen. Syftet kunde vara att ange vem som ägde eller låtit förfärdiga vapnet; i Beowulf berättas om hjaltet till det svärd som blev Grendels bane bl. a. följande (r. 1694—1698):

*Swā wæs on ðæm scennum scīran goldes
þurh rūn-stafas rihte gemearcod,
geseted ond gesæd, huām þæt sweord geworht,
īrena cyst, ærest wære,
wreoþen-hilt ond wyrm-fāh . . .*

"Där stod att läsa på list av guld tydligt och rätt i runor ristat, skipat och sagt vem svärdet var smitt åt från första början det främsta bland vapen, vridhjalat, vattrat" (Collinders övers.)

I Karlamagnus saga beskrivs Karl den stores svärd Jouise såsom *ristat med gullstøfum fram eptir eggteinum* ("ristat med guldbokstäver längs efter eggen"). Intressanta paralleller möter, såsom Hjalmar Falk påpekat (Falk 1914 s. 3) i fornfransk diktning (Roman de Brut 1155): *brant seignié d'or (á or); l'espée dont li brans fu letrez; l'espée fu de letres d'or merchiée.*

Vi vet inte vad slags inskrifter dessa senare citat åsyftar, men det skulle inte förvåna om det vore fråga om inskriptioner av den typ som omtalades i Beowulf-citatet. Om vi ser till det runologiska fyndmaterialet kan vi nämligen snabbt konstatera att de flesta runinskrifter på vapen (intresset koncentreras här av naturliga skäl till svärd o. likn.) har till syfte att tala om vem som är vapnets ägare eller tillverkare, eller ibland bådadera. Det sistnämnda gäller ett sent vikingatida svärdsbeslag från Korsøygarden, Norge, varpå läses "Auðmundr gjorde mig, Ásleikr äger mig" (Olsen 1941 s. 66 ff.). Ett annat beslag, från ett svärd av skandinavisk typ funnet i Greenmount på Irland, bär upplysningen "Dufnall sálhuvud äger detta svärd" (Olsen 1954 s. 181). På skaftet till en kniv som påträffats i Kalmar slott står att läsa "Gerbjörn äger mig" (Sm 162); en inskrift av samma slag finns på en kniv, som grävts fram ur Nyköpings medeltida kulturlager (kvarteret Rådhuset): **margareta a mik** "Margareta

äger mig" (Svärdström 1965 s. 133 ff.). Runinskriften på ett tredje knivskaft, från Jylland (Lindholm), tycks upplysa om vem som har polerat det, medan ett knivskaft funnet vid grundgrävning i kvarteret Färgaren i Lund år 1900 bär uppmaningen **pætær gæd min** 'Peter, förvara mig väl' (DR 306).

Om ett helt annat slags vapeninskrifter talas i den ofta citerade sjätte strofen av eddadikten Sigrdrífumål:

*Sigrúnar þu skalt rista,
ef þu vilt sigr hafa,
ok rista á hialti higrs,
sumar á véttrimom,
sumar á valbostom,¹
ok nefna tysvar Tý.*

"Vill du vinna i strid, skall du vigrunor kunna och på svärdsfästet runorna rista, somliga på hjaltskon, på hjaltstången andra, och två gånger nämna Tyr" (Collinders översättning)

Av Sigrdrífumåls noggranna anvisningar kan man lätt få uppfattningen att det under förkristen tid varit gängse bruk att i magiskt syfte rista runor på vapen. Desto mer påfallande ter sig det faktum att man hittills inte uppdagat några runinskrifter av otvetydigt magisk karaktär på vikingatida svärdsdelar (jfr Düwel 1981 s. 165 f. samt Musset 1965 s. 152). Hur denna motsättning mellan Sigrdrífumåls uppgifter å ena sidan och det epigrafiska fyndmaterialets vittnesbörd å andra sidan skall förklaras är ej klart. Düwel för (a. st.), i anslutning till den av Klaus von See hävdade åsikten att en "Tendenz zur nachträglichen Mythisierung" gör sig gällande "in jüngerer altnordischen Texten", fram tanken att de magiska inslagen i dikten kan vara att betrakta som senare tillägg.

Det kan tillfogas att redan Erik Noreen underströk att mycket av diktens ålderdomlighet sannolikt är oäkta, och att innehållet bör användas "med stor försiktighet" (Noreen 1926 s. 54). Måhända speglar Sigrdrífumål på denna punkt mera diktarens samtid (tidig medeltid) än äldre förhållanden, ty om vikingatida vapen företer inga eller

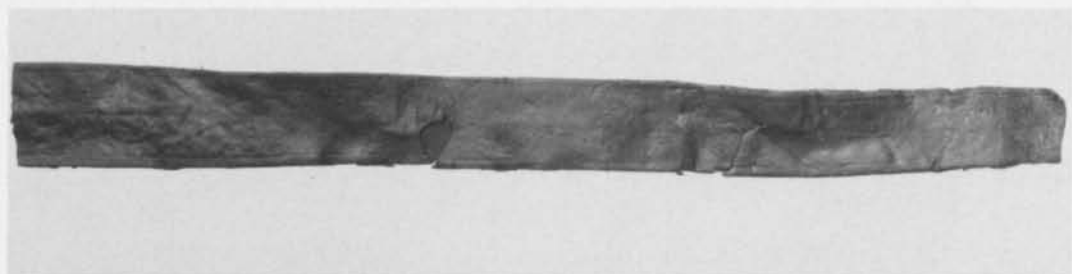

Fig. 5. Runristad svärdsslida från kv Apotekaren, Lund (KM 70361:311). Foto G. Hildebrand (ATA). — Rune-inscribed scabbard found at Lund.

få inskrifter av magisk karaktär, så uppvisar medeltiden flera vapeninskrifter som utan tvekan måste bedömas som sådana.

På ett knivskaft format som en säl med huvud och labbar, påträffat i kvarteret Verkstaden i Nyköping, återfinns futharken jämte ordet **sial**, vilket Elisabeth Svärdström övertygande tolkat som 'säl' (Svärdström 1965 s. 136 ff.). Det synes svårt att bestrida att knivens ägare, såsom Svärdström menar, med sin inskrift avsett att på magisk väg tillförsäkra sig jaktlycka.

Den kristna böneformeln *Ave Maria* förekommer rikligt i det medeltida runmaterialet. Den har ofta, såsom på svärdsknappen från Ikast, Jylland (DR 50) eller Åstrupknivens skaft (Moltke 1976 s. 375), karaktären av skyddsformel. Såsom *Danmarks Runeinskrifter* uttrycker det (sp. 841 f.):

Middelalderen overtager direkte en stor del af det hedenske trylleapparat..., men med kristendommen følger også nye formler; de hedenske formler forsvinder og giver plads for påkaldelse af Treenigheden, Kristus, jomfru Maria og forskellige helgener. Langt den hyppigst forekommende formel er *ave-Maria*-formlen, der i almindelighed anvendes som værneformel, idet den med Marias navn forsynede genstand (gravstene, kirkeklokker etc.) indvies til hende og stilles under hennes beskyttelse.

Inför de *Ave Maria*-inskrifter som anbringats på svärdsdelar frågar sig den danske runologen Erik Moltke huruvida bevekelsegrunden varit "fromhed eller magi? magi i den forstand at denne 'formel' skulle holde ondt borte fra sværdets ejer?" (Moltke 1976

s. 370). Visserligen ter sig gränsdragningen mellan magisk och religiös attityd många gånger vanskelig, men det är svårt att föreställa sig annat än att det här är fråga om magi, närmare bestämt "vit" eller, med Linderholms terminologi, *spiritualistisk* magi (Linderholm 1918 s. 16 f.). Denna kännetecknas som bekant av att det är goda väsen, högre eller lägre, som åkallas, "under former som [ofta] kommer den religiösa bönen nära" (a. st.).

Moltke ställer vidare den viktiga frågan huruvida en *Ave Maria*-inskrift har samma funktion på ett knivskaft som på en svärdsknapp. Det kan tilläggas att formeln ifråga numera även påträffats på en knivslida. Det intressanta fyndet, som preliminärt daterats till 1300-talet, gjordes i samband med en stadsarkeologisk undersökning av kvarteret Bromsgården i Örebro. På ena sidan av knivslidan står ristat *maria pater*, på andra sidan enbart *pater*; runinskrifterna uppfattas av Helmer Gustavson som "kortfattade uttryck för bönerna *Ave Maria* och *Pater noster*" (Gustavson 1979 s. 237).

Syftet med magiska runinskrifter på vapen kan givetvis ha skiftat. Till att börja med kan det vara värt att framhålla att även om Sigdrífumåls uppgifter rörande bruket av "segerrunor" måste tas med viss reservation, så faller sig tanken att runor ristats på vapen för att förstärka deras effekt så naturlig, att den inte utan vidare kan avvisas (jfr Düwel 1981 s. 166). Det är väl för övrigt tankegångar av liknande art som utgör bevekelse-

grunden för Nyköpingsknivens ristare. Inte heller kan det uteslutas att avsikten i något fall kan ha varit att skydda vapnets ägare, även om man kan fråga sig huruvida vapnet verkligen erbjudit den lämpligaste placeringen för en personlig skyddsinskrift.

Det finns emellertid enligt min mening ännu en tänkbar anledning — hittills förbisedd — till att man ristat in magiska inskrifter på vapen.

Ännu i denna dag är det ju en utbredd uppfattning att bössor kan "skämmas", dvs. fördäras genom magiska åtgärder.

Går vi längre tillbaka i tiden finner vi att svärdet ersätter bössan som objekt för allsköns besvärjelser. I samlingsverk som Rääfs *Svenska skrock och signier* eller A. C. Bangs *Norske Hexeformularer og Magiske Opskrifter* hittar man flera svärdsdövningsformler (Wikman 1957 s. 355 f., Bang 1901—1902 s. 545 ff.).

Säkerligen rör det sig om en urgammal föreställning: bland de magiska knep Oden räknar upp i *Hávamál* märks just konsten att döva svärd: *eggjar ek deyfi minna andskota, bitat þeim vápn né velur* "mina motståndares eggjar jag dövar, då biter varken vapen eller knep" (strof 148). I den fornvästnordiska litteraturen i övrigt är svärdsdövning ett återkommande tema. Ofta är det bärsärkar som tillskrivs denna förmåga. I Gånge Rolfs saga heter det exempelvis om två bärsärkabroder i tjänst hos Gästrikekonungen Erik att de var *fjölkkunnigir ok svá galdrasfullir, at þeir deyfðu eggjar í orrostum* (FAS III s. 241), dvs. "trollkunniga och så fulla av galdrar att de dödade eggjar i strid". Man kan här erinra om den bekanta episoden i Egill Skallagrímsons saga när Egill i enviget med Atle den korte plötsligt kastar sitt svärd Dragvandill, som inte vill bita hur han än hugger, och helt sonika biter strupen av motståndaren. Efter segern ger han i en halvstrof förklaringen till sin egenartade stridsteknik: svärdet var dövat. Det motmedel som hjältarna i de isländska sagorna annars vanligen använder sig av är list.²

Det är inte svårt att förstå att svärdsdövning uppfattats som ett dödligt hot i tider då fullgoda vapen utgjorde en viktig livför-

säkring. Och inget är naturligare än att man föreställt sig kunna skydda ett vapen mot dövning genom att själv tillgripa magi. Trolldom kunde i allmänhet "mötas ock avvärjas blott genom annan ock starkare trolldom" skriver Linderholm i *Nordisk magi* (Linderholm 1918 s. 151). Liksom man kan skydda en kyrkklocka eller en gravsten med *Ave Maria*-formeln, så borde man med samma eller andra lämpliga formler kunna skydda ett vapen. Jag tänker mig sålunda att en *Ave Maria*-inskrift på ett vapen kan vara att betrakta som en skyddsformel, i första hand avsedd att skydda själva vapnet och då främst mot åverkan av magisk art.

I sådana fall torde det vara av underordnad betydelse huruvida formeln placeras på klingan, hjaltet eller svärdssidan. Det senare alternativet är kanske snarare särskilt välmotiverat då en dylik placering kan uppfattas som en viktig förstärkning av svärdssidans skyddande funktion.

Det kan i detta sammanhang vara värt att erinra om att Beowulf inte lyckas besegra Grendels moder, som i likhet med sin son "gjort sig hård mot alla segervapens eggjar" (*hē sige-wāpnum forsworen hæfde, ecca gehwylcre*; Beowulf r. 804 f.), förrän han i drakens undervattenshåla kommit över det runristade svärd som beskrivs i citatet ovan. En annan uppgift av intresse lämnar Olaus Magnus i sin skildring av den svenske sagohjälten Starkads strid mot den trollkunnige kämpen Visin. Visin ägde förmågan att med blotta blicken döva varje svärdsegg. Till skydd häremot använde Starkad, berättar Olaus Magnus, en tunn hinna av skinn: "det enda säkra sättet påstås det, att bevara ett vapen från att på detta vis förslöas" (Granlund 1951 s. 162).

1. Svärdssida av läder (KM 70361:311) påträffad 8/10 1979 tillsammans med bl. a. en knapp av slipad bergkristall (trol. en klädesknapp) i ett rikt kulturlager, som stratigrafiskt kan dateras till förra hälften av 1200-talet. Resultatet av en dendrokronologisk datering ännu ej känt.

Denna svärdssida är till större delen väl bevarad. På vissa ställen har dock narvskik-

tet skadats av större sprickor och avflagringar, varför runinskriften tyvärr delvis utplånats. Längden är 560 mm och bredden 54 mm upptill resp. 37 mm nedtill. Fig. 5. Materialet är enligt antikvarie Bert Axel Westerström vid Kulturen i Lund troligen getskinn. Svärdsslidan är hophäftad på baksidan med hjälp av en söm i mitten. Längs ömse sidor av sömmen löper, liksom längs ytterkanterna, blindpressade kantlinjer.

Runinskriften börjar 83 mm från brottkanten och fortsätter knappt 150 mm ned mot mitten av svärdsslidan. Runorna har ristats med en kniv eller något annat vasst föremål i narvskiktet. Där detta är skadat, såsom i början av inskriften, är runorna svåra att skönja; där det är utplånat, såsom mellan runa 4 och 6, är också alla spår av runor borta. Runhöjden är till en början ca 6–7 mm, men ökar mot slutet, så att den sista oskadade runan (11 **m**) är mer än dubbelt så hög (18 mm).

Inskrift:

garm-ma¹kial⁵umal¹⁰

"Garm . . ."

Runa 1 **g** är svår att se med blotta ögat, men framträder tydligt vid betraktande genom mikroskop. Den består av en **k**-runa, som förefaller stungen medelst ett 0,5 mm långt streck skuret nära intill bistaven, i sned vinkel mot densamma. 2 **a** har ensidig bistav. Av runa 5 återstår endast en snett upp mot höger löpande bistav. Ungefär från mitten av runa 7 utgår en bistav snett nedåt vänster; något längre upp på huvudstaven utgår en bistav snett uppåt höger. Jag uppfattar runan som en binderuna **ak** eller **æk**. På grund av sprickor i narven är det svårt att avgöra huruvida det varit ristarens avsikt att **a**-bistaven skulle fortsätta på andra sidan huvudstaven. Om så är fallet måste runan uppfattas som **æk**. Även runa 9 **al** är tvivelsutan en binderuna. I 12 **a**, som i likhet med 2 **a** har ensidig bistav, har nedre tredjedelen gått förlorad i en skada i lädret. Samma gäller 13 **l**. Med hänsyn till avståndet mellan runa 12 och 13, är det inte uteslutet att där kunnat rymmas en runa, vilken i så fall bör ha

varit ristad där nu en kraftig spricka löper genom lädret.

Runformerna föranleder ingen annan anmärkning än att de inte motsäger den arkeologiska dateringen till 1200-talet. Sålunda har **a** den väntade medeltida formen med ensidig bistav, belagd i en inskrift daterad till ca 1080 från Lunds domkyrka (se Moltke 1976 s. 347, 371). Vidare märks förekomsten av binderunor, en runtyp som blir särskilt vanlig mot slutet av 1200-talet (se DR sp. 784 samt även Svärdström i inledningen till *Västergötlands runinskrifter* s. XLIII). Skiljetecken saknas; ristaren har dock sökt tillämpa principen att lämna mellanrum mellan orden.

Av inskriften är det bara den första runföljden **garm** som ger en otvetydig språklig mening. Utan tvivel möter vi här egennamnet *Garm*, vilket tillkommer den hund som enligt *Völuspá* (strof 42) vaktar *Gnipahálan* (jfr Sn. Edda kap. 30), den håla som leder ned till Hel.

Garm förekommer även i andra sammanhang i den fornvästnordiska litteraturen. Enligt *Grímnismál* (strof 44) är *Garmr* den bästa av alla hundar, och i *Fjölsvinismál* (strof 13) kallas ett par särdeles ihärdiga vakthundar *garmar* — här har man tydligen tagit fasta på den mytologiske *Garms* egenkap av vakthund. En annan sida av *Garms* väsen, som man tycks finna allusioner till, är hans farlighet och ursinniga ilska. Namnet används nämligen enligt *Lexicon poeticum* i kenningar för att beteckna skadliga väsen eller ting. Ett exempel av särskilt intresse för vår diskussion, möter i en dikt av ungefär samma ålder som svärdsslidan, nämligen *Merlínússpá*, diktad av den isländske munken *Gunnlaugr Leifsson* (död 1218). Där förekommer (strof 35) svärdskenningen *granir garmar slíðra*, ordagrannat: "svärds-slidors grå garmar". *Kanhända* bygger kenningen ytterst på en jämförelse mellan svärdsslidan och *Gnipahálan* som visten för farliga väsen. (Jfr svärdskenningar som *slíðra flugdreki*, *slíðra þorn*; *Lex. poet.*; jfr även *Meissner* 1921 s. 163.) Att *garm* kombinerats just med ordet *slíðr* berättigar emellertid inte till några mer vittgående slutsatser; i samma strof förekommer en parallell svärdskenning

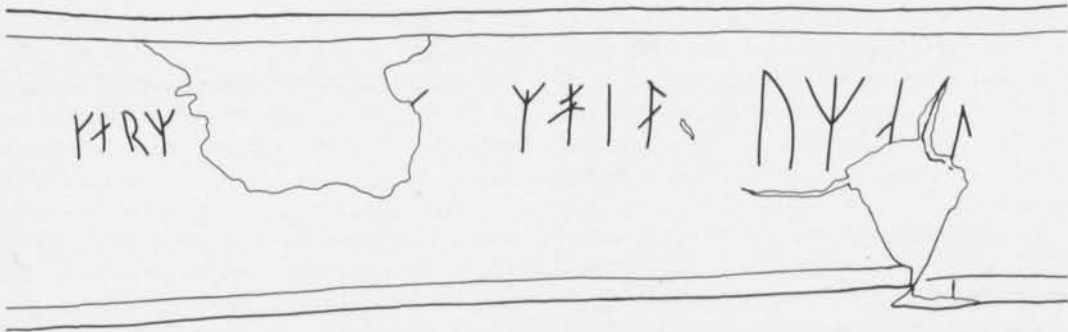

Fig. 6. Runinskrift på svärdsslida från kv. Apotekaren, Lund (KM 70361:311). Ritning Maud Carlsson.
— The runic inscription.

vari ordet *freki* 'varg' — jfr *Freki* som namn på en av Odens vargar — kombineras med *halsgerð* 'en del af rustningen, närmest ved halsen' (Fritzner), utan att några djupare sammanhang fördenskull låter sig ana.

Det kan tilläggas att ordet *garm* ännu brukas i färöiskan som beteckning för hund i allmänhet (Jacobsen-Matras); i nutida isländska betyder det enl. Blöndal 'hund; utslitet, obrukligt ting; stackare'. Något personnamn *Garm* tycks ej vara känt i äldre tid (se gängse ordböcker); ett personbinamn *festargarmr* förekommer dock (vid sidan av *festarhundr*) i Laxdoela saga (Lind 1920—1921).

Mellan runa 6 och runa 9 finns inget ordgränsangivande mellanrum, men en uppdelning av runföljden i **maki/mæki** och **al** ter sig som en nödvändig förutsättning för att den överhuvudtaget skall kunna tolkas. Det är, såsom redan framhållits, ovisst huruvida runföljden 6—8 skall läsas **maki** eller **mæki**. I förra fallet går tankarna till ordet *make*, som i det äldre språket betydde 'like, jämnlige', 'kamrat, bundsförvant' o. likn. (se gängse ordböcker). Ur innehållslig synpunkt ter sig det senare alternativet utan tvekan mer lockande, då det skulle innebära att vi här står inför en motsvarighet till *ia*-stammen fvn. *mækir* m. 'ett slags svärd', som finns belagd i ä. da. i den sekundära betydelsen 'svärdslilja' (Kalkar; jfr äv. da. dial *mæger* 'et Slags Flæg eller Rørvæxt', *Sparganium ramosum*; Molbech). Formen **mæki** måste

väl närmare bestämt uppfattas som dativ eller ackusativ singularis.

Runföljden 9—10 **al** bör kunna utgöra antingen singularis nominativ femininum (möjl. maskulinum) eller pluralis nominativ el. ackusativ neutrum av det samnordiska adjektivet *allr* 'all, hel, full, fullständig'.

Om återstoden av inskriften, runföljden 10—13, segmenteras **um al** kunde den formellt uppfattas som prepositionen *um* i en rumsbestämmande innebörd 'om, omkring', följd av någon av ovannämnda former av adjektivet *allr*. Något meningsfullt innehåll synes emellertid texten inte kunna avbördas på denna väg. Mer tilltalande vore om **umal** kunde fattas som ett substantiv bestämt av det föregående adjektivet **al**. Något sådant substantiv är emellertid inte känt, utan man är i så fall helt hänvisad till konstruktioner.

Ur formell synpunkt möter det inga hinder att uppfatta **umal** som en sammansättning av det vanliga negerande prefixet *o-* och det neutrala substantivet fnord. *māl* 'mål'. Man skulle då ta fasta på den pejorativa funktion, närmast uttryckande något färgligt, övernaturligt eller olycksbringande (se SAOB 0 5), som prefixet har i ord som *ofärd*, *obön* 'bön uttalad i magiskt syfte, besvärjelse' m. m. och *otyg* (i folktron även om magiska konster o. likn.). Denna pejorativa användning, känd ej endast från de nordiska språken utan även från tyskan, har uppenbarligen gamla anor (jfr Rosell 1942 s. 139 ff.). Flera bildningar av detta slag är ge-

mensamma för fornsvenskan och fornväst-nordiskan. Man kan nämna fvn. *úár* n. 'olyckligt eller olycksbringande år, fsv. *oar* 'missväxtår (jfr äv. sv. dial *oår* 'ds'), samt fvn. *úrād* n. 'skadligt, fördärligt råd', fsv. *oradh* n. 'skadligt eller dåligt råd' (Fritzner, Söderwall).

Det postulerade *omal n., som med hänsyn till formen hos det föregående adjektivet *al* finge förutsättas stå i nom. eller ack. pluralis, skulle i analogi med dessa och andra exempel (se Rosell a. a. passim) kunna tänkas ha en innebörd ung. "dåligt mål; ont, olycksbringande mål", och närmare bestämt åsyfta besvärjelser som vållar fördärv.

Frånvaron av nominativ-*r* till trots (jfr om detta fenomen DR sp. 749 f.) ligger det nära till hands att uppfatta inskriftens första ord, *Garm*, som subjekt. Man torde kunna utgå ifrån att subjektet följts av ett predikat, men som ovan nämndes är narvskiktet här så skadat att detta är helt utplånat. Efter predikatet skulle sedan enligt känt mönster (se t. ex. Wessén 1965 § 141) följa en dativ: *mæki*, och en akkusativ: *al umal*.

I avsaknad av predikatet kan man bara

uttala gissningar om inskriftens innebörd. Personligen misstänker jag att vi har att göra med en skyddsinskrift. Ett icke allt för orimligt antagande är måhända att ristaren föreställt sig *Garm* som ett skyddande, vaktande väsen. Tänker man sig ett verb med betydelsen 'skydda ngt emot ngt' el. likn. som predikat, skulle inskriften kunna tolkas ung.: 'Garm skydde svärdet mot alla "omål", dvs. mot fördärvbringande besvärjelser'.

2. Två fragment av en svärdsslida (KM 70 361:929) påträffade 21.1.1980 i ett kulturlager bestående av gödsel och sväm, vilket enligt antikvarie Claes Walltor vid Kulturen i Lund kan dateras till 1100-talet. Resultatet av en dendrokronologisk datering har ännu ej inkommit.

De två fragmenten, som har passning till varandra, är väl bevarade. De utgör delar av en svärdsslida av läder, som synes ha varit avsedd för ett förhållandevis kort och brett, eneggat svärd. Fig. 7. Fragment I är 242 mm långt och 56—58 mm brett. Motsvarande mått för fragment II är 173 mm respektive 52—56 mm. Svärdsslidans längd utgör med

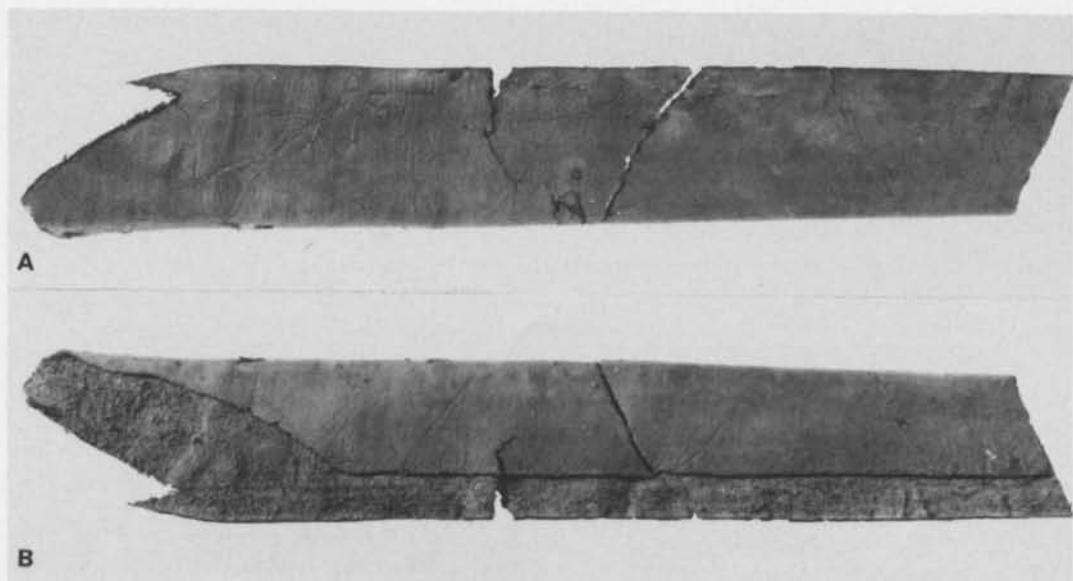
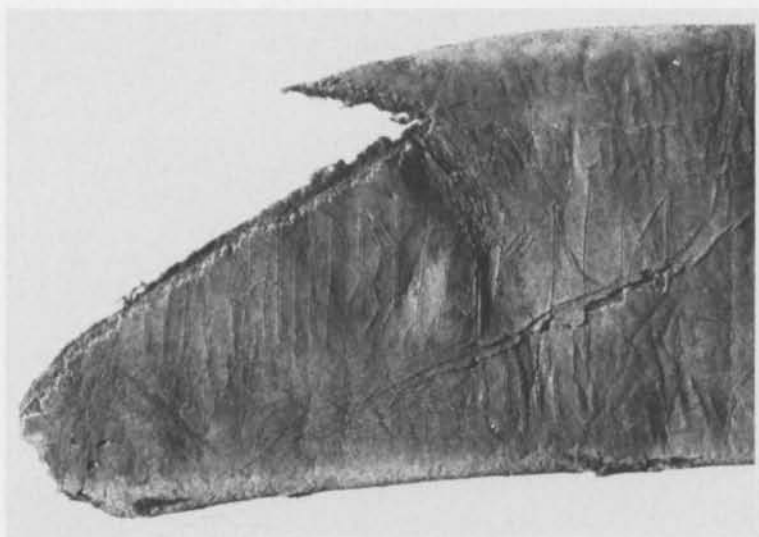

Fig. 7. Runristad svärdsslida från kv. Apotekaren, Lund (KM 70361:929). Foto G. Hildebrand (ATA). A. Framsidan. B. Baksidan. — Rune-inscribed scabbard found at Lund. A. Obverse. B. Reverse.

Fig. 8. Runinskrift på svärdsslida från kv. Apotekaren, Lund (KM 70361:929). Framsidan. Foto Kulturen, Lund. Ritning Maud Carlsson. — The runic inscription.

fragmenten hopfogade 380 mm; utan tvekan har den ursprungligen varit längre. Lädret har på min begäran undersökts av antikvarie Bert Axel Westerström vid kulturen i Lund. Antikvarie Westerström, som även konsulterat dr Alvar Larsson vid Tekniska institutets i Köpenhamn station för garveriförsök, har på grundval av narvstrukturen och vissa iakttagelser rörande bindvävsstrukturen kommit fram till att det sannolikt är fråga om kärnläder från *Rangifer tarandus*, dvs. ren.

På grund av att det i lädret uppstått ett stort antal sprickor, vilka ofta löper i samma riktning som runornas bistavar, är inskriften ställvis synnerligen svårläst. Runinskrifter finns både på framsidan (A) och baksidan (B). Ristningsverktyget synes ha varit en mycket vass kniv eller något liknande föremål. Runhöjden varierar mellan 16 och 20 mm. Den första delen av A-sidans inskrift (runa 1—13) är påfallande jämn och sym-

metrisk; runorna är här skurna med anmärkningsvärd precision. Återstoden ger ett mer "slarvigt" intryck. Början av inskriften har till yttermera visso försetts med kantlinjer, som kan skönjas mellan runa 1—13 (nederkant) och 9—14 (överkant). Inga andra spår av kantlinjer finns. Fig. 8—9.

Inskrift (A-sidan):

..hrensliþlabmtbjaulidþþ

(B-sidan):

olauolauolauolau

olau ---- o--hu

"(Svärds)slida av renhud... Olav, Olav, Olav, Olav, Olav, Olav..."

På grund av att svärdsslidan tvärt brutits av är de första runorna skadade. Förmodligen har runinskriften börjat på den avbrutna delen, som tyvärr inte påträffats. Hur pass

mycket längre A-sidans inskrift varit i sitt ursprungliga skick kan ej avgöras. Av det första runtecknet är endast den allra nedersta delen av huvudstaven synlig under brottkanten. Av det följande syns knappt halva huvudstaven; möjligen kan man alldeles i brottkanten spåra en snett nedåt höger löpande bistav. I 3 **h** är de högra bistavarna tydligt skönjbara, deras skärningspunkt ligger något till höger om huvudstaven (jfr 37 **h** nedan). Av 4 **r** är toppen borta; bistaven ansluter ej till huvudstavens mitt. En ojämn linje, som korsar runan strax ovanför dess tänkta mittpunkt är ej ristad. Ett mycket tunt knappt millimeterlångt skuret streck, som korsar mitten av huvudstaven i 5 **e** är med stor sannolikhet att betrakta som en stingning. Genom övre delen av samma runas huvudstav löper två sprickor snett nedåt höger. Parallellt med dessa går från brottkanten en tredje spricka, som slutar alldeles intill 6 **n**. Även den sistnämnda runan korsas av dylika diagonala sprickor; samma gäller 7 **s** över vars nedre del en annan spricka löper. En millimeterlång lodrät och synbarligen ristad linje till höger om nedre delen av huvudstaven i 6 **n** är möjligen att uppfatta som ett skiljetecken. Runorna 7—10 säkra; bistaven i 8 **l** är lågt ansatt. Bistaven i 11 **l** ansluter till huvudstaven uppe vid kantlinjen. 3 mm längre ned korsas huvudstaven av en knappt 3 mm lång spricka. 12 **ab** är tveklöst en binderuna. Bistaven i **b** ansluter ej till huvudstavens mitt. Från dess övre del löper snett nedåt höger en mycket grund för blotta ögat knappt synlig linje, som ser ut ha ristats före de tre följande runorna. Den korsar huvudstaven i 13 **m** och vänstra kvisten i kvistrunan 14 **t**. Vilken ristarens avsikt varit med denna linje kan ej avgöras.

13 **m** är problematisk så till vida att i dess nedre del en — vill det synas — ristad linje löper upp mot huvudstaven i trubbig vinkel mot den tidigare nämnda linjen. Härigenom har runa 13 kommit att se ut som en kombination av **m** och **r** (**y**) med gemensam huvudstav. Det är vanskligt att säga vilket ljudvärde ett dylikt tecken skulle kunna tänkas ha; är det möjligen att uppfatta som en binderuna **my**?

De fyra följande tecknen utgörs av lönnrunor, närmare bestämt s. k. kvistrunor. De är här lästa efter den gängse ordningen enligt vilken kvistarna till vänster om huvudstaven anger till vilken av futharkens tre ätter runan hör (ätterna räknas i omvänd ordning med *tbmIR* som första ätt), och kvistarna på högersidan runans nummer inom ätten. Runa 16 skall troligen läsas som **i**; den tredje av de ättmarkerande kvistarna har av utrymmesskäl gjorts mycket kort. Tecken 17 ser närmast ut som en hybrid binderuna skapad av en kvistruna **a** och ett ordinärt **u**. Av de högra kvistarna i **a** ansluter endast den översta till huvudstaven. Såsom framgår av fig. 8 strålar de tre övriga bistavarna ut från övre delen av **u**-bistaven, som av utrymmesskäl är lågt ansatt. Omedelbart höger om huvudstaven i **a** löper, parallellt med densamma, en för blotta ögat knappt synlig, tunt ristad linje. Möjligen kunde denna uppfattas som en huvudstav till **u**, men sannolikt rör det sig om en skissristning.

Kring runorna 18 och 19 löper flera sprickor, som är svåra att skilja från ristade linjer; läsningen **l** resp. **i** förefaller dock säker (bistaven i runa 18 synes för högt ansatt för att man skall våga räkna den som **n**). Runföljdens sista runa 20 **d** tillhör den äldre runraden.

21 och 22 **p** står ristade på fragment II knappt en mm från varandra, strax intill brottkanten.

(B-sidan) 21—27 utgörs av samma binderuna ristad sex gånger. Binderunan är sammansatt av en **u**-runa vars huvudstav försetts med **a**-bistav, och bistav med ensidiga högerriktade **o**-bistavar. I runans mitt har slutligen ett **l** skrivits in. Runföljden 29—31 är dunkel. Det första tecknet kunde tänkas vara en stupad **t**-runa, men hur skall då det korta strecket till höger om huvudstaven uppfattas? Runa 30, som har tre snett upp mot vänster riktade bistavar, kunde möjligen uppfattas som en stupad binderuna **ao** bildad av de medeltida typerna av **a** och **o** med ensidiga bistavar. Den mellersta av bistavarna är emellertid skuren på ett sätt som låter antyda att det måhända rör sig om ett korrektur; om bara två bistavar räknas kan runan ses som

Fig. 9. Runinskrift på svärdsslida från kv. Apotekaren, Lund (KM 70361:929). Baksidan. Foto Kulturen, Lund. Ritning Maud Carlsson. — The runic inscription.

ett stupat **o**. Runa 31 har en bistav på vänstra sidan, som pekar upp mot vänster, och en på högra sidan, som pekar nedåt höger.

Rent hypotetiskt kunde man överväga att tolka den aktuella runföljden på följande sätt: runa 29 som ett stupat och bakvänt **l**, 30 som **ao**, och 31 som en kvistruna **b**, eller som **u**, nämligen om man mot bakgrund av att runristaren uppenbarligen med avsikt sökt försvåra läsningen av detta parti, vågar anta att den vänstra kvisten i motsatt ordning mot den normala betecknar den första ätten. Runföljden 29—31 kunde med andra ord translitteras **laob** eller **laou**, i vilket senare fall vi ännu en sjunde gång skulle möta namnet *Olav*, nu spegelvänt.

Tecknen 32, 34 och 35 motsvarar inga kända runor. 35 ser närmast ut som ett **n** (med dubbelsidig bistav), som försetts med en högerriktad, osedvanligt lång, bistav i toppen. Man noterar att huvudstaven inte är jämnt lodrätt ristad. Strax nedanför mitten viker den av mot höger, dvs. i samma riktning som de två till synes helt omotiverade ristade strecken mellan 35 och 36. I 36 **h** har samtliga stavändar, med undantag för den

nedre vänstra bistavens, försetts med korta tvärgående streck. Bistavarnas skärningspunkt ligger här, liksom i 3 **h**, något till höger om huvudstaven. 37 **u** står ristat en cm ifrån de övriga runorna.

Vad gäller runornas former kan man konstatera att de uppvisar en blandning av vikingatida och medeltida typer, vilket överensstämmer med svärdsslidans datering till 1100-talet. Medeltida form, med ensidiga bistavar har **n** och **a** (i binderunan 12 **ab**); såsom ovan nämnts finns denna **a**-typ belagd i en Lundainskrift från slutet av 1000-talet. Vikingatida form har **s** och **r**.

Om runa 13 är att uppfatta som **ʝ** ("tvi-maðr"), möter vi här ett runtecken, som trots att det är känt redan från 500-talet (Charnay-spännet, där det betecknar *z*; Krause 1966), måste betraktas som mycket sällsynt. Runan förekommer med okänt ljudvärde bland andra egendomliga runtecken på inskriften Andreas V från Isle of Man (se Olsen 1954 s. 187). I medeltida västnordiska återgivningar av runalfabetet (i bl. a. Hauksbok, Am 544: 4:o) betecknar tecknet **y** (Bæksted 1942 s. 223 jämte pl. 127); samma ljudvärde förutsätts för ett liknande tecken med

tredubbla bistavar i en av Maeshowe-inskrifterna (nr XXII) på Orkney (Olsen 1903 s. 10, 14, 16). Runan förekommer också i senmedeltida isländska magiska skyddsformler — korsade bildar två sådana runor ett av de vanligaste isländska trolldomstecknen, den s. k. "skräckhjälmen", *ægishjálmr* (se Lindqvist 1921 s. 28, 34 med not 3 samt s. 46 med not 4). Den är slutligen också känd som dalruna (med ljudvärdet *m*; se *Fornvännan* 1906 s. 65) och gyllentalsruna (se t. ex. Sm 160; s. 318, Lithberg-Wessén 1939 s. XIX samt Svärdström 1972 pl. 17 c).

Chifferrunor av samma slag som i föreliggande inskrift förekommer på en bronsamulett från Roskilde (Moltke 1938 s. 123 ff., DR s. 295 f., Moltke 1976 s. 393), men är eljest kända speciellt från västnordiskt område. Kvistruneinskrifter möter i Rødvens stavkyrka i Romsdal, Norge (Olsen 1957 s. 268 ff., jfr dens. i *Nordisk kultur VI* s. 108), i Bryggenmaterialet (Liestøl 1963 s. 16 ff.; jfr särskilt fig. 5) samt i vissa inskrifter på Orkney, jfr Ring of Brodgar I (Olsen 1954 s. 164 f.) och Maeshowe XVIII. Kvistrunor förekommer också i den tidigare omtalade inskriften Andreas V från Isle of Man (Olsen 1954 s. 185 ff.).

Kvistruneinskriften Maeshowe XVIII, som kungör att den är ristad av den runkunnigaste mannen "fyri vestan haf", torde vara den mest kända av dem alla. Man noterar att kvistrunorna här, liksom på Roskildeamuletten och i föreliggande inskrift, uppträder vid sidan av vanliga runor; de döljer inte något märkligare innehåll än *þessar runar* "dessa runor".

Medan de nämnda norska inskrifterna och Orkney-inskriften utan större svårigheter låter sig dechifrera i enlighet med den ovan beskrivna principen,⁵ förefaller det lika omöjligt att på detta sätt få fram något meningsfullt budskap ur vår svärdsslidans kvistrunor som ur Roskildeamulettens.

I själva verket tvingas man konstatera att av A-sidans inskrift endast runföljden 3—10 kan tolkas med säkerhet. Den låter sig utan vidare läsas **hrensliþ**. Runa 3—6 **hren** bildar utan tvivel djurnamnet *ren*, fvn. *hreinn*, fsv, ä. da. *ren* (personnamnet *Hreinn* synes

förbehållet västnordiskan; se gängse handböcker). Ordet möter i en språkhistoriskt intressant gestalt: med kvarstående uddljudande *h*, men med kontraherad diftong. Det senare är väl snarast vad man väntat sig, även om monoftongeringen tycks vara något fördröjd på östdanskt område, jfr former som **stein** 'Sten', **suein** 'Sven' vid sidan av **stenh**, **suin** på Lundarunmynten från senare hälften av 1000-talet (se DR s. 571 f. och Brøndum-Nielsen 1957 § 172). Det initiala *h*:et ser sig mer anmärkningsvärt. I ställning framför *r*, *l*, *n* faller nämligen uddljudande *h* mycket tidigt i såväl danska som svenska (se t. ex. Wessén 1969 § 14 och Brøndum-Nielsen 1957 § 382); DR förlägger bortfallet redan till perioden 750 (800)—900 (sp. 787).⁶ Lika oväntat vore visserligen att finna ett kvarstående slutljudande *h* vid denna tid, men man bör ändå inte utesluta att 3 **h** kan höra till föregående ord. Det kunde röra sig om ett oegentligt tillskott (jfr skrivningen **stenh** på runmyntet ovan), eller också kunde förklaringen vara att **h** här betecknar *g* (jfr DR sp. 955 o. 957). Närmast till hands ligger väl emellertid att förklara skrivningen med hänvisning till den osäkerhet rörande *h*-ljudet som kan påvisas i Skåne under medeltiden (se härom DR sp. 381 anm. 2 samt sp. 788).

Det råder ingen tvekan om att de närmast följande runorna bildar ordet *slip* 'slida'. Även detta ord har en språkhistoriskt intressant form. Fornsvenskans *slidh* f., som växlar med den svaga sidoforamen *slidha*, jfr ä. da. *slide* (Kalkar), är nämligen en sekundär utveckling ur en motsvarighet till fvn. *slipr* n. pl., *slidrar* f. pl. (jfr äv. fsv. lagspråkets *sliprir* f. pl., som antagit *i*-stamsflektion; Schlüter). Ordet har sålunda ursprungligen plural form. Etymologiskt är det att uppfatta som en *-þra-*, *-ðra-*avledning med passivisk innebörd, kanske till samma germanska stam **slī-* 'klyva', som vi har i verbet *slita*, eg. 'slita sönder' (Olson 1916 § 47). Ursprungsbetydelsen antas allmänt ha varit 'klivet trästycke' (ibid.; jfr äv. t. ex. SAOB nedan a. st. och Wessén 1975 s. v. *slida*). Hur formerna utan *r* uppkommit synes ej helt klart; Olson (1916; s. 273 not 3) betraktar fsv. *slidh*

(*slidha*) såsom följden av en dissimilation i plur. *slipþrir*, medan SAOB (S 6554) snarare tänker sig att de uppstått under påverkan från de betydelsemässigt likartade orden *skid* och *skida*.

Här möter vi den starka sekundära formen *slip* i ett tidigt belägg från gammalt danskt språkområde, varifrån tidigare endast den svaga varianten veterligen är belagd (Kalkar).

Det verkar sannolikt att de två orden är att uppfatta som en sammansättning rundanskt *renslip 'slida av renhud'.

Resten av A-sidans inskrift trotsar alla försök till tolkning. Kanhända rör det sig om en formel bestående av språkligt meningslösa "trollord" (*ephesia grammata*; se härom exempelvis Linderholm 1918 s. 59 och KLN M s. v. *Runemagi*). Kanhända är det åter fråga om ett meddelande av magisk karaktär, som ristaren ansträngt sig att göra så svårdechiffrerbart som möjligt — härpå kan bl. a. förekomsten av kvistrunor tyda (jfr KLN M a. st.). Inför den urnordiska *d*-runan och de två *p*-runorna i slutet, liksom inför de egendomliga runorna som avslutar B-sidans inskrift, misstänker man starkt att det rör sig om s. k. *characteres* (jfr Linderholm 1918 s. 58 f.), dvs. det slags hemliga magiska tecken som i senmedeltida isländsk tradition går under benämningen *galdramyndir* (jfr Lindqvist 1921 s. 4 f.). Runan *p*, *Þurs*, är känd från flera magiska sammanhang (se Helmer Gustavson i *Fornvännen* 1981 s. 189 f. med hänvisningar), dock inga som ger ledning i detta fall.

Vi vet visserligen inte hur lång inskriften på A-sidan ursprungligen kan ha varit, men det är ändå påfallande att det enda som går att läsa klart är benämningen på själva föremålet, *hrenslip*. Det är som bekant inte alltför ovanligt med runinskrifter som — till synes utan särskild motivering — anger vilka föremål de ristats in på (se t. ex. Svärdström 1972 s. 88 f.), men man har svårt att tro att upplysningen om vilket material slidan är gjord av enbart skulle vara frukten av en stundens ingivelse.

Av B-sidans innehåll fäster man sig särskilt vid den sex gånger upprepade binde-

runan *olau*. Det är välkänt att binderunor använts i magiska inskrifter för att återge namn på gudomligheter o. likn. (se Lindqvist 1921 s. 7). När vi här möter namnet *Olav* sex, eller rent av sju gånger dolt i lönnskrift, är det knappast fråga om vapnets ägare eller tillverkare; inskriftens karaktär synes tala för att det är fråga om ett namn med stark magisk laddning. Det ligger nära till hands att antaga att det är den välkände norske helgonkungen Olav som åsyftas, och att vi står inför en formel som till sitt väsen kommer de ovan omtalade *Ave Maria*-inskrifterna nära.

Kan det då finnas något samband mellan två till synes så väsensskilda ting som upplysningen att svärdsslidan är av renhud och omnämmandet av helgonet Olav den helige. Det vill förefalla som om vissa omständigheter i samband med konung Olavs död vid Stiklastad kunde peka i den riktningen. Som bekant tar slaget en för Olav ödesdiger vändning när han plötsligt står öga mot öga med sin bitte motståndare Tore Hund. Kungen hugger till Tore Hund över axlarna, men svärdet biter inte. Tore bär nämligen en päls, som genom trolldom gör honom hård mot svärdshugg. Det intressanta är att sagan talar om att pälsen var gjord av ren. Man vill gärna föreställa sig att denna detalj i dramat varit föremål för åtskilligt intresse i vida kretsar i det medeltida Norden. Det vore knappast ägnat att förvåna om den givit upphov till diverse övertro på renhud som ett särdeles starkt skyddande material.⁷

Noter

¹ Det bör framhållas att orden *vétrimom* och *valþostom* ännu inte kunnat förklaras tillfredsställande. Man har bl. a. gissat att det rör sig om delar av svärdshjaltet' (jfr Düwel 1981 s. 165 med hänv. i not 256), men detta förefaller högst osäkert.

² Den intresserade finner lätt litteraturhänvisningar i ämnet hos Boberg 1966 under *Sword magically dulled* (s. 90) och *Sword that cannot be magically dulled* (s. 82).

³ Bugges hos Olsen sist a. st. redovisade ståndpunkt att detta tecken ej kan vara "äldre end 11te Aarh.", och att det "er særlig norsk og hverken kan være svensk eller dansk", då det "forudsætter Mangelen af en egen Rune for det af s opstaaede

r är ej hållbar. Krause betraktar a. st. runan såsom "eine ältere Entwicklungsstufe... gegenüber Y und A".

⁴ Denna inskrift skall läsas tillsammans med Maeshowe nr XXII. Texten får då i svensk översättning följande lydelse: "Dessa runor ristade den man som runkunnigast är västan om havet med den yxa som Gaukr Trandilsson på Sydlandet ägde". Gaukr Trandilsson omtalas i 26:e kapitlet av Njals saga, som fosterbroder till hövdingen Asgrímr Ellidagrímsson på Sydlandet.

⁵ Ring of Brodgar-inskriften lyder **niorn**. Magnus Olsen tänker sig att den första runan är felristad, så att inskriften alltså vore att tolka som *Björn*. Jag kan inte hålla med Olsen om att en läsning **niorn** inte ger någon mening, då *Njörun*, *Njörn* förekommer som namn på en asynja i fornvästnordisk diktning. Se närmare om detta namn i min avhandling Nären, Njärven och Njurhulten s. 92 ff.

⁶ Beträffande de två vikingatida danska runinskrifter som faktiskt uppvisar kvarstående initialt h (DR 30 och 160) anmärker DR blott att detta "antagelig [må] skyldes påverkan från norsk (eller svensk), som bevarer h längre" (sp. 787).

⁷ Svårdsslidans inskrift omnämns av Marie Stoklund i *Det skabende menneske*. Festskrift til P. V. Glob (1981) s. 190. Stoklund, som ej haft tillfälle att närmare granska föremålet, menar att runföljden 21—27 består av en s. k. fiskruna upprepad sex gånger — ett antagande som motsägs av runtecknets form; se fig. 9.

J. P. S.

Förkortningar

- DR = Danmarks Runeinskrifter. Khvn 1942.
 FAS III = Fornaldar Sögur Norðrlanda. Se Rafn 1829—30 nedan.
 G = Gotlands runinskrifter. 1962 ff.
 KLMN = Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid.
 SAOB = Svenska Akademiens Ordbok.
 Sö = Södermanlands runinskrifter. 1924—36.
 U = Upplands runinskrifter. 1940 ff.

Referenser

- Bang, A. Chr. 1901—1902. *Norske Hexeformularer og Magiske Opskrifter* (Skrifter udgivne af Videnskabssekretariatet i Christiania. II. Historisk-filos. Klasse. 1901. No 1), Kristiania.
 Blomqvist, R. 1951. *Lunds historia*. I. Medeltiden. Lund.
 Boberg, I. 1966. *Motif-index of early Icelandic literature* (Bibliotheca Arnemagnæana. Vol. XXVII. Utg. av J. Helgason), København.

- Brøndum-Nielsen, J. 1957. *Gammeldansk grammatik i sproghistorisk fremstilling. II. Konsonantisme*. København.
 Bæksted, A. 1942. *Islands runeinskrifter* (Bibliotheca Arnemagnæana. Vol. II. Utg. av J. Helgason), København.
 Düwel, K. 1981. *Runeninschriften auf Waffen. Arbeiten zur Frühmittelalterforschung 3: Wörter und Sachen im Lichte der Bezeichnungsforschung*. Herausg. v. R. Schmidt-Wiegand. Berlin/New York.
 Grambo, R. 1979. *Norske trollformler og magiske ritualer*. Oslo.
 Granlund, J. 1951. *Olaus Magnus historia om de nordiska folken. Del I*. Stockholm.
 Gustavson, H. 1979. *Runfynd 1978. Fornvännen*. Stockholm.
 Krause, W. 1966. *Die Runeninschriften im älteren Futhark. I. Text* (Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen. Philologisch-historische Klasse. Dritte Folge, Nr 65). Göttingen.
 Liestøl, A. 1963. *Runer fra Bryggen*. Viking. Oslo.
 Lind, E. H. 1920—1921. *Norsk-isländska personnamn från medeltiden*. Uppsala.
 Linderholm, E. 1918. *Nordisk magi. Studier i nordisk religions- och kyrkohistoria*. Svenska landsmål och svenskt folkliv. B 20. Stockholm.
 Lindqvist, I. 1921. *En isländsk Svartkonstbok från 1500-talet*. Uppsala.
 Lithberg, N. — Wessén, E. 1939. *Den gotländska runkalendern 1328* (Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens Handlingar. Del 45: 2). Stockholm.
 Meissner, R. 1921. *Die Kenningar der Skalden*. Ein Beitrag zur skaldischen Poetik. (Rheinische Beitr. u. Hülfsbücher zur germ. Philologie u. Volkskunde. 1.) Bonn/Leipzig.
 Moltke, E. 1938. *Medieval rune-amulets in Denmark Acta Ethnologica III* København.
 — 1976. *Runerne i Danmark og deres oprindelse*. København.
 Musset, L. 1965. *Introduction à la runogie* (Bibliothèque de philologie germanique. Collection fondée par A. Jolivet et F. Mossé XX) Paris.
 Noreen, E. 1926. *Den norsk-isländska poesien*. Stockholm.
 Olsen, M. 1903. *Tre orknøske runeinskrifter* (Maeshowe XXII, XVIII og XVI) (Christiania Videnskabs-Selskabs Forhandlinger 1903. No. 10) Christiania.
 — 1941. *Norges innskrifter med de yngre runer. Band I*. Oslo.
 — 1954. *Runic Inscriptions in Great Britain, Ireland and The Isle of Man, Viking Antiquities in Great Britain and Ireland*, 6. Oslo.
 — 1957. *Norges innskrifter med de yngre runer. Band IV*. Oslo.
 Olson, E. 1916. *De appellativa substantivens bildning i fornsvenskan*. Bidrag till den fornsvenska ordbildningsläran. Lund.

- Rafn, C. C. 1829—30. *Fornaldar Sögur Norðrlanda I—III*. Khvn.
- Rosell, E. 1942. *Prefixet o- i nordiska språk. En betydelsehistorisk studie. Del I: Fornnordiska*. Uppsala.
- Svärdström, E. 1965. Två runristade knivar från Nyköping. *Fornvännen*.
- 1972. Svensk medeltidsrunologi. *Rig*. Stockholm.
- Wessén, E. 1965. *Svensk språkhistoria III*. Grundlinjer till en historisk syntax. Stockholm.
- 1969. *Svensk språkhistoria I*. Ljudlära och ordbildningslära. Stockholm.
- Wikman, K. R. 1957. *Svenska skrock och signerier samlade av Leonhard Fredrik Rääf* (Kungliga Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens Handlingar. Filologisk-Filosofiska serien 4). Stockholm.